

ULUSOY, Mehmet Şemsettin

(1867-1936)

Halvetî-Mısrî şeyhi,
Niyâzi-i Mısrî Âsitânesi
son postnişini.

Bursa'da doğdu. Niyâzi-i Mısrî'nin hali-felerinden Mehmed Sahfî Efendi'nin soyundan Mısrî Âsitânesi şeyhi İsmâil Nazif Efendi'nin oğludur. Bursa'da başladığı öğrenimini babasının görevi dolayısıyla Aydın, İzmir ve Bursa'da sürdürdü. Mihaliç (Karacabey) Rüşdiyesi'ni 1880'de birincilikle bitirdi. Babasından ve Münzevî Tekkesi şeyhi Vahyî Efendi'den ders aldı, fen ilimlerinde ve tarih sahasında kendini yetiştirdi. Aynı zamanda şeyhi olan babasının ölümünden (1888) sonra seyrü sülûkünü Atinalı Ali Rızâ Efendi Dergâhı şeyhi Mustafa Lutfullah Efendi'nin yanında tamamladı. 1893'ten tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Bursa Ulucamii karşısındaki Niyâzi-i Mısrî Âsitânesi'nin postnişinliğini yaptı. Bir süre İsmâil Hakkı Bursevî ve Çarşamba dergâhlarının şeyhliğine vekâlet etti. Pınarbaşı İzzeddin Camii'nde uzun yıllar hatiplik görevinde bulundu. 1890-1908 yılları arasında yedi defa Limni'ye gidip Niyâzi-i Mısrî'nin türbesini ziyaret etti. Dergâhın gelirleri az olduğu için Bursa Düyûn-ı Umûmiyyesi'nde müzayedeye kâtipliği yaptı. 1910'da bu görevinden ayrılıp Bursa tarihi ve kültürü üzerinde çalışmaya başladı. 7 Nisan 1911'de kurulan Türk Tarih Encümeni'ne üye seçildi ve Bursa şubesinin idarecilğine tayin edildi. Aynı zamanda Meclis-i Meşâyih, Donanma Cemiyeti ve Cihad Komisyonu üyesiydi. Vergi ve nüfus dairelerinde, yabancı komisyonluğunda çeşitli görevlerde bulundu. 1927'de Bursa Kütüphanesi teftiş ve tetkik memuru oldu. 1932'de Bursa Halkevi'nin Tarih, Dil ve Edebiyat Şubesi şefliğine tayin edildi. Tedavi için bulunduğu İstanbul'da 9 Ekim 1936'da vefat etti; vasiyeti gereği Merkezefendi Kabristanı'nda Niyâzi-i Mısrî'nin kardeşi Ahmed Efendi'nin mezarının yanı başına defnedildi.

Mehmet Şemsettin mutasavvif-şair ve önemli bir kültür tarihçisidir. II. Meşrutiyet dönemine tanıklık etmiş, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'nin sıkıntılarını yaşamış, Cumhuriyet'in ilânını sevinçle karşılayıp desteklemekle birlikte dergâhların kapatılışını hüznle takip etmiştir. Bursa'nın kültür değerlerini tesbit için hiçbir fedakârlıktan çekinmemiş, bu amaçla zengin bir kütüphane ve arşiv oluşturmuş, bir-

ğını ilk dönemlerden itibaren sürdürmüştür. Kur'an sûre ve âyetlerinin faziletlerinden bahseden ilim de tedvîn bakımından eskidir. Bu alana dair bilgiler rivayetler halinde Resûl-i Ekrem dönemine kadar ulaşmaktadır. Bu rivayetler bir yandan müstakil teliflere konu olurken öte yandan hadis mecmualarında bir araya getirilmiştir. İbnü'n-Nedîm'in bu konudaki eserleri sayarken sahâbî Übey b. Kâ'b'a bir eser nisbet etmesi dikkat çekicidir (*el-Fihrist*, s. 39). Ca'fer es-Sâdik ve İmam Şâfîi yanında Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbnü'd-Düveys gibi ilk dönem âlimlerinin de kitapları vardır.

Rivayete dayanan bir başka Kur'an ilmi neshi konu edinir. İslâm hukuku ile tefsirin ortak konusu olan nesh, daha çok hangi âyetin hangi âyeti neshettiğiyle ilgili rivayetleri bir araya getirdiği için Kur'an ilimleri içinde mütalaa edilmektedir. Genellikle "en-Nâsih ve'l-mensûh" başlığıyla telif edilen çok sayıda kitap vardır. Bu alanda ilk telifler arasında şunlar sayılabilir: *Katâbe b. Diâme, en-Nâsih ve'l-mensûh fi kitâbillâh* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut 1403/1983); *İbn Şihâb ez-Zührî, en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut 1988); *Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir, Riyad 1411/1990); *Nehhâs, en-Nâsih ve'l-mensûh fi kitâbillâhi 'azze ve celle* (Kahire 1323, 1938; nşr. Şa'bân Muhammed İsmâil, Kahire 1986).

Kur'an-ı Kerim'in dil ve üslûp özelliklerini inceleyen ve ilk dört asır içinde ortaya çıkan tehlikeli fikir akımlarına karşı onun anlamını korumayı amaçlayan ilimler de önemlidir. İrâbül-Kur'an, mecâzül-Kur'an, müşkilül-Kur'an, emsâlül-Kur'an, teşbîhâtül-Kur'an, el-vücûh ve'n-nezâir, üslûbül-Kur'an ve i'câzül-Kur'an gibi konular dair birçok eser vardır. Bunlarda bir yandan bu terimlerin bir ilim dâli şeklini alması için prensipler konularken öte yandan Kur'an-ı Kerim inceden inceye taranarak elde edilen örnekler yardımı ile konular ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır. İkrime el-Berberî, Atâ b. Ebû Rebâh, Ebân b. Tağlib, Mukâtil b. Süleyman, Kutrub, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, İbn Kuteybe, Hakîm et-Tirmizî, Müberred ve Zeccâc gibi çok sayıda dil âliminin günümüze ulaşan kitapları bu konuda ortaya konan çabanın büyüklüğünü göstermektedir. Klasik dönemde özellikle Kur'an'daki garîb kelimeleri izah etme-

ye yönelik bir ilim dâli ve bu dala ait eserler de oluşmuştur ki Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredâtı*' bu literatürün en meşhur örneklerinden biridir. Modern dönemde sadece garîb kelimeleri değil Kur'an'da geçen bütün harf, edat, kelime, kavram ve tabirleri bir araya getirip açıklayan ve "müfredâtül-Kur'an", "kelimâtül-Kur'an", "mu'cemül-Kur'an" gibi başlıklar taşıyan çeşitli Kur'an sözlükleri hazırlanmıştır (örnekler için bk. Ahmed Hasan el-Hamîsî, sy. 93-94 [1425], s. 13-26). Ulûmül-Kur'an'ın sınırları içinde değerlendirilen müstakil Kur'an tefsirleri de tarih itibarıyla öncelikli eserlerdendir. Bunlar başta Resûl-i Ekrem ve sahâbe tarafından aktarılan bilgilere dayanan, daha sonra dil ve tarih ilimlerinin yardımıyla gelişen eserler olup dirâyet metodunun bu alana girmesiyle hem muhteva hem sayı bakımından zenginleşen teliflerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 31-35; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), tür.yer.; Dâni, *el-Muhkem fi naqtül-meşâhif* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1997, s. 47, 210; İbn Atıyye el-Endelüsî, *Mukaddimetü İbn 'Atıyye* (*Mukaddimetân fi 'ulûmi'l-Kur'an* içinde, nşr. A. Jeffery), Kahire 1954, s. 275-276; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Kânûn-ü'l-te'vîl* (nşr. Muhammed es-Süleymanî), Beyrut 1990, s. 193; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 71; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Fünûn-ü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'an* (nşr. Hasan Ziyâeddin İtr), Beyrut 1408/1987, s. 141, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 71, 73; Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Marâşlî v.dğr.), Beyrut 1415/1994, I, 104, 109-110, 132; II, 5-10 (dipnot), 56-59; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 54; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebû'l-Fazl), I, 4 vd.; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Lecne), I, 398; Taşköprizâde, *Mevsû'atü'l-mustalahâti Miftâhî's-sa'âde* (nşr. Ali Dahrûc), Beyrut 1998, s. 72-73, 285-328, 879-881; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, Kahire 1362/1943, I, 27, 33-35; Sezgin, GAS, I, 3-49; Hâlid b. Osman es-Sebt, *Kitâbü Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an li'z-Zürkânî: Dirâse ve takvîm*, Kahire, ts., (Dârü İbn Affân li'n-neşr ve't-tevzî'), I, 17, 32-35, 42; Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1990, s. 119-124; Hâtim Sâlih ed-Dâmin, "el-İcâzül-Kur'ânî ve nazariyyetü'n-nazm", *Buhûşü'l-mü'temeri'l-evvel li'l-icâzi'l-Kur'ânî*, Bağdad 1410/1990, s. 127-128; a.mlf., *İbnü'l-Enbârî*, Dimaşk 1425/2004, s. 80-81; Gânim Kaddûrî Hamed, *Muhâdarât fi 'ulûmi'l-Kur'an*, Amman 1423/2003, s. 8-9; Abdülhamit Birşik, "Kur'an ilimlerin Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu", *İslâmî İlimlerde Terminoloji Sorunu Sempozyumu* (ed. Abdülhamit Birşik v.dğr.), Ankara 2006, s. 39-68; Ahmed Hasan el-Hamîsî, "Hareketü't-te'lîfi'l-mu'cemî fi müfredâtü'l-Kur'an", *et-Türâşü'l-Arabî*, sy. 93-94, Dimaşk 1425/2004, s. 13-26; M. Suat Mertoğlu, "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Üdfüvî'nin el-İstîğnâ fi ulûmi'l-Kur'an'ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fâtîha Sûresi Tefsirinin İlmî Neşri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul 2011, s. 51-65.

ULUSOY, Mehmet Şemsettin

çok eser kaleme almıştır. Tekkelerin kapatılması esasında buralardaki kitapların Maarif Vekâleti'ne devredilmesi istendiğinde Niyâzî-i Mısırî Dergâhı'ndaki kitapların kendi şahsî malı olduğunu söyleyerek bunları teslim etmemiştir. İnkılâpları desteklemesine rağmen 1927'de padişah taraftarlığıyla suçlanıp gözaltına alınmış, evinde yapılan arama sırasında evrakları arasında Mustafa Kemal'in Bursa'ya gelişi dolayısıyla yazdığı, ondan övgüyle söz eden "Kudûmiyye" adlı bir manzumenin görülmesi üzerine serbest bırakılmıştır. İçinde yazma nüshaların da bulunduğu zengin kitap, fotoğraf ve belgeden oluşan kütüphanesi oğlu Fehamettin Ulusoy'a ve daha sonra Bursa Müzesi'nin yöneticiliğini yapan Ahmet Ö. Erdönmez'e intikal etmiştir.

Eserleri. 1. *Yâdigâr-ı Şemsî*. Bursa tekke ve zâviyeleriyle buralarda görev yapan meşâyihin biyografisini içeren eserin ilk cildi eski Bursa valisi Abbas Halim Paşa'nın maddî desteğiyle basılmış (Bursa 1332), daha sonra tamamı Mustafa Kara ve Kadir Atlansoy tarafından yayımlanmıştır (Bursa Dergâhları: *Yâdigâr-ı Şemsî*, I-II, Bursa 1997). 2. *Mesâr-ı Şemsü'l-Mısırî fi'l-mevlidi'l-Muhammedî*. Hz. Peygamber'in, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in doğumlarını anlatan manzumelerden oluşan eseri (Mısır 1924) Mustafa Kara neşretmiştir (Bursa 2008). 3. *Dildâr-ı Şemsî*. Niyâzî-i Mısırî'yi ziyaret amacıyla Limni'ye yaptığı seyahatler esas olmak üzere gençliğinden itibaren 1929 yılına kadar çıktığı yolculuklarda İstanbul, Gelibolu, Selânik, İzmir, Midilli, Balıkesir ve Aydın'a dair aldığı notları içeren seyahatnâme-hâtrât türünde bir eserdir. Tekkeleri ve tasavvuf dünyasını bir şeyhin gözlemleriyle yansıtmasının yanı sıra II. Meşrutiyet'e ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair ilginç bilgiler veren eser Mustafa Kara ve Yusuf Kabakçı tarafından yayımlanmıştır (*Niyâzî-i Mısırî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat, Dildâr-ı Şemsî*, İstanbul 2010). 4. *Güftâr-ı Şemsî*. Çoğu Ehl-i beyt muhabbetini terennüm eden şiirlerinden meydana gelen divanıdır. Niyâzî-i Mısırî başta olmak üzere birçok sûfî şairin şiirlerinin tahmis edildiği eserde "Gadiriyye, Nevrüziyye, Atvâr-ı Seb'a" başlıklı şiirlerin yanında doğum, ölüm ve tarihî olaylar gibi vesilelerle yazılmış tarih manzumeleri de bulunmaktadır. Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkışını anlatan şiiri o günkü siyasî olaylara bakış tarzını yansıtmakta, devr-i istibdâd, vatan, millet, ordu gibi kelimelere yer verilmektedir. Tekkelerin kapatılmasının ardından yaz-

dığı şiirde, "Men' olundu gerçi âyin ile erkânım benim / Ma'nevîdâr zikrû fikrim şimdi devrânım benim" diyerek zikir meclislerinin mânen devam ettiğini belirtmektedir. 5. *Bir Mûsâmere-i Hayâliyye-i Âşıkâne der-Huzûr-ı Hazret-i Niyâzî-i Mısırî*. Manzum ve mensur olarak kaleme alınan risâlede tekkelerin kapanmasıyla birlikte şeyh ve ailelerinin düştüğü sıkıntılar anlatılmış, bu arada Halvetî-Mısırî erkânına dair bilgiler verilmiştir. Eserde anlatıldığına göre Mehmet Şemsettin'in aile fertleri Niyâzî-i Mısırî'nin huzuruna çıkar ve kendisiyle konuşup isteklerini manzum olarak arzeder. Her konuşmanın başında o kişinin mizacını ve isteklerini belirten mensur bir giriş bulunmaktadır. Şemsettin Efendi'nin, yakın dostu *Sefîne-i Evliyâ* müellifi Hüseyin Vassâf'a ithaf ettiği risâle neşredilmiştir (nşr. Mustafa Tatcı, *Tarih ve Toplum*, sy. 97 [Ocak 1992], s. 48-51). 6. *Bergûzâr-ı Şemsî*. Vahdet-i vücûd, tabiat, cem', sülûk, tevellâ-teberrâ, derviş, şeyh, hakâik-ı eşyâ, nüfus sayımı gibi konulara dair makalelerden oluşur. Eserdeki bazı makaleler yayımlanmıştır (nşr. Mustafa Tatcı – Kâmil Akarsu, *Yedi İklim*, sy. 40-42 [Temmuz-Eylül-Ekim 1993]; sy. 45-46 [Ocak-Şubat 1994]; sy. 62 [Mayıs 1995]; sy. 70 [Ocak 1996]). Mehmet Şemsettin'in basılmamış diğer bazı eserleri şunlardır: *Diyyâr-ı Şemsî* (Bursa tarihi), *Karâr-ı Şemsî* (önceki eserin devamı), *Tarîkat-nâme*, *Meveddet-i Ehl-i Beyt*, *Gülzâr-ı Mısırî* (Niyâzî-i Mısırî'nin menâkıbı), *Bahâr-ı Şemsî* (İsmâil Belîğ tezkiresinin zeyli), *Medâr-ı Şemsî* (Bursa camileri ve kitâbeleri) (eserlerinin bir listesi için bk. Kabakçı, XVII/1 [2008], s. 270-282).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, IV, 1807; Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2005, s. 294-310; a.mlf., "Bursalı Bir Tarihçi; Mehmet Şemsettin Ulusoy Efendi", *Üç İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, Bursa 1991, s. 99-105; Tâhirülmevlî, "Şemseddin Efendi'nin İrtihali ve Tarihi", *Mahfil*, II, İstanbul 1340, s. 108; Hikmet T. Dağlıoğlu, "M. Şemseddin Ulusoy", *Ülkü*, IX/53, Ankara 1937, s. 385; Rıza Ruşen Yücer, "Mehmed Şemseddin Ulusoy", *Türkün*, sy. 9, Bursa 1937, s. 38-41; Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, "Bursa Müverrihlerinden Mehmed Şemseddin'in Hayatı ve Eserleri", *Uludağ*, sy. 34, Bursa 1941, s. 34; Kâzım Baykal, "Bursa Hakkında Etütler", a.e., sy. 80 (1946), s. 25-32; Raif Kaplanoğlu, "Mısırî Dergâhı Son Şeyhi Mehmet Şemsettin Ulusoy'un Kitapları, Hâkisâr-ı Şemsî", *Bursa Araştırmaları*, sy. 2, Bursa 2003, s. 56-57; Yusuf Kabakçı, "Bursalı Mutasavvıf Tarihçi Mehmed Şemseddin Efendi ve Seyahatnamesi Dildâr-ı Şemsî", *Üç İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1 (2008), s. 263-282.

MUSTAFA TATCI
MEHMET CEMAL ÖZTÜRK

ULÜV

(العلو)

Bir hadisin birkaç isnadından ilk kaynağa en az râvi ile ulaşılan verilen ad (bk. İSNAD).

ULÜV

(العلو)

İzzet, şeref ve hükümlanlık bakımından en yüce, en aşkın olma anlamına gelen Allah'ın sıfatlarından biri.

Sözlükte **ulüv** (alâ) "yükselmek, yukarı çıkmak, bir şeyin üstünde bulunmak; şan, şeref, yücelik ve kudret sahibi olmak" mânalarına gelir. Ulüv dört âyette yer almakta, bunlardan birinde Allah'a nisbet edilen şirk anlayışı reddedilirken Cenâb-ı Hakk'ın bu tür yakıştırmalardan münezze ve yüce olduğu ifade edilmektedir (el-İsrâ 17/43). Aynı kökten türeyen **alî**, **a'lâ**, **müteâlî** ve **teâlâ** kelimeleriyle zât-ı ilâhiyye yirmi yedi âyette bu kavramla nitelenmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "alv" md.). Kur'an-ı Kerim'de "yükseliş" anlamındaki **sümûvden** türeyen **semâ** ("semâda olan", el-Mülk 67/16-17), "arşın üzerinde bulunma" (Tâhâ 20/5) ve "kullarının üstünde olma" (el-En'âm 6/61) mânalarına gelen terkipler de O'na izâfe edilmiştir. Alî ve müteâlînin esmâ-i hüsnâdan olduğu bilinmekte, teâlâ ve a'lâ kelimeleri de çeşitli hadislerde Allah'a nisbet edilmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "te'âlâ", "alâ" md.leri).

I. (VII.) yüzyılda bütün İslâm bilginlerince Allah'ın yedinci kat göğün üstünde bulunan arşının üzerinde olduğu hususunda ittifak edildiği halde ilk defa Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) ile Cehm b. Safvân (ö. 128/745) bazı akli yorumlara dayanarak bu inanca aykırı görüşler ileri sürmüş, özellikle Cehm b. Safvân insanları bu görüşlere inanmaya çağırmış, dolayısıyla kelâmcıların ulüv sıfatına dair yorumlarına önderlik yapmıştır (İbn Kudâme, s. 142; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 169). Nitekim Zehebî, "fevkiyye" (fevka'l-arş) diye bilinen ulüv sıfatına ilişkin tartışmaların II. (VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde başladığını kaydetmektedir (el-Üllüv, s. 50). Cehm b. Safvân ve ona tâbi olanların kanaatine göre ulüv Allah'ın zâtıyla arşta bulunduğu anlamına gelmez, arş bütün varlıkları kuşattığından ulüv O'nun evrenin tamamına hükümlan olduğunu belirten bir sıfattır. Bütün var-